

Amicitia in Franse tijd: van sociëteitshuis tot association illicite

Egbert Koops

Op 15 maart 1794 stonden vier vermogende heren bij het bureau van notaris Gerard Spoors in Koudekerk. Gewapend met een volmacht hadden zij de reis uit Leiden gemaakt voor een gewaagde “entreprise”. De leden van de sociëteit Amicitia, voordien ondergebracht ten huize van Hendrik Hogenstraten tegenover het stadhuis op de Breestraat,¹ wensten een eigen “Sociëteits-huis” te betrekken en hadden geld nodig om “de nodige schikkingen met de Eigenaars en bewooners van dien te maken, [en] bekwamen Timmerman, Metselaar, en Werklieden te kiezen”. Kennelijk had men het pand op Breestraat 86 al op het oog. Het kapitaal werd vergaard door aandelen uit te geven. Het ging om honderd genummerde aandelen van fl. 200,- tegen 4% jaarlijkse rente voor 10 jaar, bij loting af te lossen telkens wanneer de sociëteit wat geld over had, met 6% premie op de eerste 50 aflossingen en 10% premie op de laatste 50. De notaris, een broer van één der comparanten, was er om te garanderen dat niet in het geheim meer dan 100 aandelen werden uitgegeven. Dan bestond immers het risico van een piramidespel, verwaterden de al uitgegeven aandelen, en rezen de kosten van het sociëteitshuis potentieel de pan uit. Het sociëteitshuis mocht niet meer kosten dan fl. 20.000,- wat met alle gebruikelijke voorbehouden en slagen om de arm neerkomt op ongeveer € 167.000.² Er zal eigen geld van de sociëteit zijn bijgelegd.

De constructie van notaris Spoors is voor die tijd niet opzienbarend. Uitgifte van aandelen was een gebruikelijke manier om geld op te halen voor een gezamenlijke onderneming. In Engeland had men succes geogst met de uitgifte van aandelen of obligaties bij de oprichting van herenclubs, en wellicht heeft dit voorbeeld de Leidse heren voor ogen gestaan.³ Op dezelfde manier werden de West-Indische plantages gefinancierd. Deze suikerleningen hadden het toonderaandeel vanaf 1750 populair gemaakt onder regenten en gegoede burgerij. Dergelijke plantage-negotiaties “kenmerkten zich door hun hybride vorm”.⁴ Dat geldt ook voor de Amicitia-negotiatie. Enerzijds werden aandelen verstrekt en werd bepaald dat de leden mede-eigenaar van het sociëteitshuis waren en dat hun aansprakelijkheid voor schulden van de sociëteit beperkt was tot hun aandeel in de mede-eigendom, wat doet denken aan een kapitaalvennootschap; anderzijds gaven de aandelen geen recht op dividend maar op een vast rentepercentage gedurende een vaste looptijd, wat doet denken aan een obligatie. Een investeringsvehikel op obligaties kan men het noemen. Of de Amicitia-aandelen aan toonder luidden en vrij vervreemdbaar waren, blijkt niet uit de akte. Maar het zal niet de bedoeling zijn geweest, gezien het karakter van de sociëteit. Waarschijnlijk werd een deel uitgezet onder de toenmalige leden en een ander deel gereserveerd voor nieuwe leden die zich wilden inkopen. Aandeel nr. 58 is immers niet op naam gesteld en volgestort, terwijl de lening voor dit deel tot in 1854 – dus vijfmaal – steeds voor 10 jaar werd verlengd. De aanvankelijke investeerders zijn evenwel goed bediend, want ondanks kwakkelende sociëteitsfinanciën kon de lening in 1804 grotendeels worden afgelost.⁵

Was Amicitia destijds een onderneming, een “entreprise”? Jazeker. In de tijd vóór de moderne wetboeken, onder vigeur van het Rooms-Hollandse recht, was een sociëteit evenals een compagnie of een maatschap een *societas*, een vereniging van personen tot een gemeenschappelijk doel. Vereniging en stichting bestonden als zodanig niet. Het doel kon gelegen zijn in het behalen en verdelen van winst, maar dat hoefde niet. Zoals een student eens op een tentamen schreef: “een maatschap is een overeenkomst waarbij twee partijen met elkaar het schip in gaan.” Vriendschappelijk verkeer is ook een gemeenschappelijk doel waartoe de leden, maten, kompanen, middelen bijeen kunnen brengen. Het rentepercentage van 4% in plaats van de gebruikelijke 6% op de Amicitia-negotiatie doet vermoeden dat bevoordeling van het gezellig samenzijn hier een rol speelde. Men hoefde er niet financieel beter van te worden, maar zeker niet sociaal slechter.

Toch zullen de investerende leden zich enige zorgen hebben gemaakt. Het moment was ongelukkig gekozen voor de aanschaf van een sociëteitshuis. Ten tijde van het bezoek aan notaris Spoors vloeide het bloed rijkelijk in revolutionair Frankrijk, dat op dat moment gebukt ging onder de Rode Terreur van Robespierre en zijn Comité du Salut Public. Voor vermogende heren was het slecht toeven in het land van *liberté, égalité, fraternité*, zeker nadat de Wet van 22 Prairial van het jaar II (10 juni 1794) de revolutionaire tribunalen opdroeg om de vijanden van het volk te straffen met de dood. Het was niet ondenkbeeldig dat iets dergelijks thuis kon gebeuren, gezien de onlusten in de patriottentijd. Kort voor het bezoek aan notaris Spoors waren revolutionaire legers het zuiden van de Republiek binnengevallen. De Bataafse omwenteling van 1795 liep evenwel uit op een fluwelen revolutie. De vier representanten van Amicitia die bij notaris Spoors hadden gecompareerd, vonden bijvoorbeeld gemakkelijk een plaats in het nieuwe bestel. Pieter van Lelyveld pz., Jacob van der Sleyden en Abraham Jacques la Pierre namen op 23 januari van "'t eerste Jaar der Bataafsche Vrijheid" zitting in de provisionele raad van Leiden.⁶ Jacobus Spoors zocht het hogerop en werd lid en secretaris van de Vergadering van provisionele representanten van het Volk van Holland. Blok schreef in 1908: "van een eigenlijke staatkundige kleur was [...] van het eerste begin af geen sprake in Amicitia."⁷ Niettemin kwam het ongetwijfeld van pas dat de representanten van Amicitia uit 1794 in het daaropvolgende jaar representanten van het volk van Leiden en van Holland werden.

Vol goede bedoelingen, geïnspireerd door verlichtingsidealen en natuurrecht, garandeerde artikel 18 van de eerste Nederlandse grondwet, de Staatsregeling van 1798, het recht van iedere burger "om met zijne Medeburgers te vergaderen, ter onderlinge vóórlichting, ter opwekking van Vaderlands-liefde, en ter naauwer verbindtenis aan de Staatsregeling".⁸ Nederland was in de periode na 1750 overspoeld geraakt met nieuw opgerichte salons, clubs, verenigingen, sociëteiten en genootschappen, voor geleerden, beroepsbeoefenaren, hervormers of eenvoudigweg voor cultureel en sociaal geïnteresseerde zoekers naar gezelligheid.⁹ Zij hadden met hun leesalen¹⁰ de kiem gelegd voor het *Bildungsbürgertum* dat, eenmaal ontwaakt, in de negentiende eeuw de politieke macht aan zich wist te trekken. Vrijheid van vereniging was essentieel voor de educatie van deze mondige burgers. Het ideaal van burgerlijke emancipatie en gezellige vorming zonder sociale of politieke kleur, zoals te vinden bij Amicitia, sloot goed aan bij het liberale Bataafs-patriotse gedachtengoed.

Dit ideaal kende ook een keerzijde. Juist in politieke clubs als die der Jacobijnen was de kiem voor bloedige revolutie gelegd. De Franse Thermidor-reactie had dergelijke clubs daarom verboden. Na zijn machtsgreep zag Napoleon Bonaparte geen enkele reden om hierin verandering te brengen. Het volk vreesde sinds Robespierre de geheime beraadslagingen van politieke genootschappen en ook Napoleon zelf was benauwd voor vergaderlokalen als broedplaatsen van revolutie. De vrijheid van vereniging werd opgeheven, met als gevolg dat de Code Pénal van 1810 een afdeling kent "des associations ou réunions illicites", die iedere regelmatige samenkomst van meer dan 20 personen zonder toestemming van de overheid "pour s'occuper d'objets religieux, littéraires, politiques ou autres" illegaal verklaart (art. 291). Dergelijke verbanden zijn van rechtswege ontbonden en de bestuurders zijn strafbaar met een boete die kan oplopen tot 200 francs (art. 292). Dit zou voor de Nederlandse toestand niet van belang zijn geweest indien het Bataafse bewind als een Franse vazalstaat was blijven bestaan, of zelfs maar het koninkrijk Holland dat van 1806 tot 1810 werd geleid door des keizers broer Lodewijk Napoleon. Maar op 9 juli 1810 decreeteerde Napoleon de annexatie van Holland, of zoals hij het uitdrukte de "réunion de la Hollande à l'Empire".¹¹ Dit betekende dat de Franse wetboeken eveneens werden ingevoerd, benoorden de Waal op 1 maart 1811, inclusief de Code Pénal met zijn op de Franse politieke situatie toegesneden verbod op gezelligheid. Die toestand zou geruime tijd voortduren. De vrijheid van vereniging keerde pas na de liberale revolutie van 1848 terug in artikel 10 van de Grondwet, zij het geclausuleerd, nadat zij had ontbroken in de Staatsregelingen van 1801 en 1805 en in de Grondwetten van 1814, 1815 en 1840. Het verbod uit de Code Pénal was daarmee een dode letter geworden en werd in 1855 afgeschaft bij

de Wet op de Vereeniging en Vergadering. Maar in de tussentijd, van 1811 tot 1855, stelde het verbod de vele Nederlandse verenigingen en sociëteiten wel voor een potentieel probleem.

Hier ligt een raadsel. In lokale archieven en in het Nationaal archief ontbreekt ieder spoor van een registratie van genootschappen en sociëteiten die aan de (gemeentelijke) overheid verlot vroegen voor hun samenzijn. Ontbrak een centrale registratie, of waren zij regelmatig in overtreding en werd het verbod niet gehandhaafd? De rechtspraak op dit punt doet het laatste vermoeden. Het artikel lijkt vooral te zijn ingezet tegen bijeenkomsten van religieuze aard, en in het bijzonder tegen protestants-christelijke afscheidingen.¹² Rechters verkleinden het bereik van de bepaling echter door een letterlijke uitleg, zodat bijeenkomsten van minder dan 20 personen of irreguliere bijeenkomsten er niet onder vielen, terwijl de predikant vrijuit ging omdat hij geen “chef” of bestuurder van de bijeenkomst was. Georganiseerde sociëteiten zoals Amicitia, met reguliere bijeenkomsten met meer dan 20 leden en bestuurders en commissarissen, waren daarmee nog niet gebaat. De Hoge Raad schoot hen in 1843 te hulp, in een arrest dat te aardig is om niet te vermelden.¹³

In strijd met de algemene politieverordening hadden de leden van de nog steeds bestaande herensociëteit Eendragt te Makkum, opgericht in 1820, zich na tien uur 's avonds opgehouden in de eveneens nog steeds bestaande herberg De Prins. Nu leek het of men door de hond of de kat werd gebeten. De sociëteit viel hetzij onder de strafwet (en dan mocht de gemeente op dit punt geen APV maken), hetzij niet onder de strafwet maar wel onder de APV. Advocaat-generaal Deketh bracht een stevig argument naar voren. Een sociëteit viel *niet* onder art. 291 Code Pénal omdat dit artikel bijeenkomsten verbiedt die als *doel* hebben om zich bezig te houden met religieuze, literaire, politieke of andere aangelegenheden. “Doch wanneer men nu de strekking van onze zoogenaamde sociëteiten nagaat, dan zal men bevinden, dat die eigenlijk geen ander doel hebben, dan alleen om zich te vereenigen en om anderen van die vereeniging uit te sluiten.” Daarin kon de Hoge Raad zich wel vinden. Hij overwoog dat het doel van een sociëteit slechts is “om onderling gezellig te verkeereren, met uitsluiting van vreemden”, wat toch iets geheel anders is dan de doelen genoemd in art. 291 Code Pénal. De volgende stap was het uitschakelen van de APV. Plaatselijke besturen hebben een grondwettelijke bevoegdheid om regels te geven voor openbare orde en openbare ruimte, zo stelde de Hoge Raad, maar niet voor “langer of korter vertoeven in eene sociëteit of besloten gezelschap”.

De Hoge Raad had het goed gezien: de Nederlandse sociëteiten ademden niet de revolutionaire geest van *liberté, égalité, fraternité* in een poging de buitenwereld te veranderen, en die buitenwereld had daarom geen baat bij contrarevolutionaire controle of sturing. Veeleer lieten zij zich leiden door het adagium van een andere en oudere Republiek, zoals verwoord door Tacitus: *fides, libertas, amicitia*.¹⁴ Wederzijds vertrouwen ongeacht politieke kleur, vrijheid van zelfstandige vereniging en vergadering, en bovenal gezellige vriendschap. Het nut van sociëteiten als Amicitia (en Eendragt) lag erin dat zij zonder een verklaard doel en zonder een mening te willen opleggen een platform boden voor de ontmoeting met gelijkgestemden en andersdenkenden. De buitenwereld hield op bij de voordeur van de besloten sociëteit. En zo is het sindsdien gebleven.

Index (personen)

Blok, prof. dr. P.J.

Bonaparte, Lodewijk Napoleon

Bonaparte, Napoleon

La Pierre, mr. Abraham Jacques

Lelyveld pz., Pieter van

Robespierre, Maximilien de

Sleyden, mr. Jacob van der

Spoors, mr. Gerard

Spoors, mr. Jacobus

Index (zaken)

Aandeel, zie ook negotiatie

Bataafse omwenteling

Bildungsbürgertum

Breestraat 86

Code Pénal. art. 291

Eendragt, sociëteit

Grondwet 1848

Hoge Raad

Negotiatie (aandeel)

Staatsregeling 1798

Vrijheid van vereniging

¹ P.J. Blok, 'Amicitia', *Leids Jaarboekje* 5, Leiden: Sijthoff 1908, p. 94. De lustrumbundel van H.A.C. Branderhorst, *200 jaar sociëteit Amicitia Leiden*, s.l.: s.n. 1968, behelst voor de periode tot 1908 niet meer dan een uittreksel van het opstel van Blok.

² Bron: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>.

³ E. Jooose, *Verdeeld en verenigd*, Leiden: Sociëteit Amicitia 2005, p. 5-6.

⁴ H.M. Punt, *Het vennootschapsrecht van Holland*, Deventer: Kluwer 2010, p. 114.

⁵ Blok, 'Amicitia', p. 101.

⁶ Afkondiging van de provisionele raad te Leiden, 23 januari 1795, *Jaarboeken der Bataafsche Republiek I*, Amsterdam: Wessing 1795, nr. 52.

⁷ Blok, 'Amicitia', p. 98, maar zie ook Jooose, *Verdeeld en verenigd*, p. 9.

⁸ Staatsregeling des Bataafschen Volks, opgenomen in J. van de Poll, *Verzameling van vaderlandsche wetten en besluiten*, Amsterdam: Müller 1840, p. 11 e.v.

⁹ W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815*, Amsterdam: Rodopi 1988, p. 94-121.

¹⁰ Leeszalen waren belangrijk voor de opinievorming. In 1848 stelde de Wet van Amicitia een stevige boete op het meenemen van recente dag- en weekbladen.

¹¹ Décret impérial portant réunion de la Hollande à l'Empire, opgenomen in C.J. Fortuijn, *Verzameling van wetten, besluiten en andere regsbronnen van Franschen oorsprong III*, Amsterdam: Müller 1841, p. 154-155.

¹² HR 11 november 1839, *Weekblad van het Regt (W.)* 56; HR 11 februari 1840, *Nederlandsche regtspraak* 7, 1841, nr. 277; HR 28 oktober 1846, *W.* 751; HR 24 februari 1847, *W.* 830; HR 30 maart 1847, *W.* 830.

¹³ HR 5 december 1843, opgenomen in J. van den Honert, *Verzameling van arresten van den Hoge Raad der Nederlanden V*, Amsterdam: Sulpke 1847, nr. 210 (p. 281-291).

¹⁴ Tacitus, *Historiae* 1,15,4: *Fidem, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem constantia retinebis.*